

Statens fastighetsverk
Box 2263
103 16 STOCKHOLM

Beslut

Datum 2020-12-08
Dnr RAÄ-2020-1854

Ändring av skyddsbestämmelser för det statliga byggnadsminnet Fårösunds fästning, Hau 1:39, Bungenäs 1:5 och 1:6, Gotlands kommun, Gotlands län

Riksantikvarieämbetet beslutar med stöd av 8 § förordningen (2013:558) om statliga byggnadsminnen att skyddsbestämmelser enligt här bifogade förslag ska gälla för Fårösunds fästning.

Redogörelse för ärendet

Anläggningen är sedan 1935 statligt byggnadsminne med av regeringen 2002 fastställda skyddsbestämmelser. Riksantikvarieämbetet bedömer att gällande skyddsbestämmelser bör modifieras, så att anläggningen får en relevant skyddsnivå. Tidigare beslut saknar även kulturhistorisk värdebeskrivning och relevant historik, vilket även ingår i den föreslagna ändringen.

Riksantikvarieämbetet upprättade 2020-10-12 ett förslag till ändring av skyddsbestämmelserna som remitterades till den förvaltande myndigheten Statens fastighetsverk som godkänner förslaget.

Beslut i detta ärende har fattats av avdelningschefen Marja-Leena Pilvesmaa efter föredragning av handläggaren Jan Karlsson. Även enhetschefen Solveig McKenzie har varit med om den slutliga handläggningen.

Riksantikvarieämbetet

Box 1114
621 22 Visby
Tel 08-5191 8000
E-post registrator@raa.se
Hemsida www.raa.se
Org.nr 202100-1090
Plusgiro 599 94-4
Bankgiro 5052-3620

Beslutet har signerats elektroniskt och saknar därför namnunderskrift.

Bilaga:

Skyddsbestämmelser

SWEDISH NATIONAL HERITAGE BOARD
RIKSANTIKVARIÉÄMBETET

Kopia till:

Länsstyrelsen Gotlands län

Gotlands museum

Gotlands kommun

RAÄ/Bebyggelseregistret

Bilaga 1, RAÄ dnr RAÄ-2020-1854, 2020-12-08

Ändring av skyddsbestämmelser för det statliga byggnadsminnet Fårösunds fästning, Hau 1:39, Bungenäs 1:5 och 1:6, Gotlands kommun, Gotlands län

Det statliga byggnadsminnet Fårösunds fästning omfattar tre områden med därpå belägna byggnader och anläggningar enligt bifogade kartor.

I401001 Mellersta batteriet (Bungenäs 1:5) (bilaga 4)

I401002 Norra batteriet (Hau 1:39) (bilaga 5)

I401003 Södra batteriet (Bungenäs 1:6) (bilaga 6)

Skyddsbestämmelser:

1. Byggnadsminnet som omfattar batterierna i dess helhet, med tillhörande stormhinder, ska vårdas och underhållas på ett sådant sätt att det kulturhistoriska värdet inte minskas. Vård- och underhållsarbeten ska utföras med material och metoder som är anpassade till anläggningarnas egenart.
2. De avgränsade områdena får inte ytterligare bebyggas eller på annat sätt förändras.
3. Inom områdena får inte vidtas sådana åtgärder med mark och vegetation som minskar byggnadsminnets kulturhistoriska värde. Anläggningarna ska hållas fria från tillkommande vegetation, röjning för skottfält ska göras i den utsträckning som behövs för att försvarsuppgiften ska kunna förstås.
4. Anläggningarna får inte helt eller delvis rivas, raseras, igenfyllas eller byggas om.

Om det finns särskilda skäl får, enligt 7 § förordningen (2013:558) om statliga byggnadsminnen, byggnadsminnet ändras i strid mot skyddsbestämmelserna. Ansökan om tillstånd till sådan ändring lämnas på en särskild blankett till Riksantikvarieämbetet.

Generella begreppsförklaringar

Med *vård och underhåll* avses åtgärder för skötsel som behövs för att vidmakthålla tekniska egenskaper och utseende. Underhåll avser både arbeten som måste göras vid upprepade tillfällen och speciella åtgärder som ska hålla anläggningen i gott tekniskt skick. Till underhåll räknas inte åtgärder som tillför en byggnad eller en anläggning nya egenskaper, till exempel en ny kulör. Exempel på underhållsåtgärder är: ommålning, putslagning, lagning av tak och utbyte av skadade delar, dock inte omläggning av alla taktytor eller hel ommålning.

Med *material och metoder som är anpassade till anläggningarnas eller byggnadernas egenart* avses material och metoder som ursprungligen användes när en anläggning, byggnad eller byggnadsdel uppfördes. I de delar av byggnadsminnet där kulturhistoriskt relevanta material fortfarande används får dessa inte ersättas med andra material. Med metoder avses bland annat bearbetning av trä och applicering av puts och färg.

Uppllysningar

Fornlämningar inom byggnadsminnet skyddas i förekommande fall enligt 2 kap. kulturmiljölagen (1988:950). Länsstyrelsen i Gotlands län är tillsynsmyndighet enligt kulturmiljölagen och prövar tillstånd till ingrepp.

Åtgärder, även tillfälliga, vid och i anslutning till fornlämning som ändrar byggnadsminnets karaktär är också tillståndspliktiga enligt förordningen (2013:558) om statliga byggnadsminnen.

Kulturhistorisk värdebeskrivning

Fårösunds fästning var ett resultat av 1800-talets europeiska storpolitik och är kulturhistoriskt värdefull som en påminnelse om Sveriges plats i dessa skeenden. Fästningens tillkomsthistoria – anlagd efter påtryckningar från främmande makt – speglar också den svenska neutralitetspolitikens förutsättningar och svårigheter.

Fästningen ingår som en del av Sveriges historiska kustförsvar där Karlskrona, Gotland och Stockholm varit betydelsefulla punkter. Tillsammans med de bevarade anläggningarna på Enholmen och i Tingstäde ger Fårösunds fästning en viktig bild av Gotland som en strategisk plats i Östersjön, dels för främmande makt, dels för svenskt vidkommande. Dessa tre anläggningar kan tillsammans också läsas som en visuellt kronologisk framställning av försvarsteknikens förändring under andra hälften av 1800-talet och början av 1900-talet. Tingstäde och Fårösund kompletterar dessutom varandra genom att de är uppförda av och för olika vapenslag: Tingstäde för markförsvaret och Fårösund för kustförsvaret.

Fårösunds fästning ger i sig en tydlig och intressant bild av förändringar i det sena 1800-talets byggnads- och försvarsteknik där Södra batteriet med sina kalkstensmurar och fasta uppställningsplatser representerar en äldre period medan Norra batteriet och Mellersta batteriet med sina stormhinder av taggtråd och vallar av både kalksten och betong ger uttryck för industrialismens material och teknik.

Södra batteriet representerar, trots vissa senare tillägg och förändringar, en äldre byggnadshistoria. Batteriet har kvar sin ursprungliga struktur med vallarnas huggna kalkstensmurar med ryggskurna fogar och grästäckning, murade valv av kalksten och uppställningsplatser för artilleripjäser. Anläggningens utbredning är också den ursprungliga och har kvar sin öppna form och har inte slutits med en kringgårdande vall i samband med att de båda andra batterierna förändrades vid sekelskiftet 1900.

Norra och mellersta batterierna representerar huvudsakligen de moderniseringar som gjordes vid sekelskiftet 1900. Bärande för uttrycket från den tiden är vallarnas sträckning och form samt uppbyggnad av kalkstensflis med grästäckning mot utsidan och kalkstensmurar med kraftiga, rundade fogar samt betongväggar och -valv inåt. Här ingår även vallarnas olika funktionsrum, kvarvarande järnportar i Norra batteriet, uppställningsplatser för artilleripjäser och strålkastare samt stormhinder med passager på skjutbara vagnar som representerar ett tidigt exempel på användningen av dessa försvarsmetoder i Sverige.

Batterierna utsattes aldrig för angrepp och är därför oskadade och åskådliggör på ett tydligt sätt hur kustförsvaret var organiserat vid denna tid. Batterierna visar, förutom dåtidens försvarsteknik, även prov på den gotländska hantverksskickligheten.

Beskrivning av byggnadsminnet

Fårösunds fästning består av tre kanonbatterier – Norra, Mellersta och Södra – som ligger inom en nord-sydlig linje om cirka 15 kilometer utmed kusten vid Fårösund. Norra batteriet ligger vid Norra gattet, cirka 10 kilometer norr om Fårösund. Mellersta batteriet ligger vid Skarvgrund knappt 3 kilometer sydost om Fårösund, medan Södra batteriet är placerat vid Bungenäs, cirka en 1 kilometer söder om Mellersta batteriet.

Södra batteriet har till största delen kvar sin ursprungliga uppbyggnad från 1880-talets andra hälft med grästäckt jordvall mot sjösidan och en öppen baksida mot land. Mot landsidan består vallen delvis av murar av huggen kalksten och på vissa ställen ryggskurna fogar. Murade valv leder till före detta förrådsutrymmen och skyddsrum. De ursprungliga uppställningsplatserna för artilleripjäser är ännu skönjbara, även om kanonerna är bortforslade. Batteriet har under 1900-talets första del försetts med tillskott i form av bland annat en bunker samt en förbindelsegång och skyttevärn av betong.

Norra batteriet har till största kvar sin uppbyggnad från sekelskiftet 1900 med omslutande grästäckt vall av kalkstensflis mot sjösidan, funktionsrum med valv gjutna av betong och murade yttermurar med kraftiga, rundade fogar mot landsidan samt stormhinder av taggråd. I Norra batteriet finns några järnportar som sannolikt är kvar från sekelskiftet 1900, medan de flesta andra är utbytta mot stålportar senare under 1900-talets första hälft. Uppställningsplatserna för artilleripjäser och strålkastare är ännu skönjbara liksom detaljer som en vattenpump och en lejdare av durkplåt och järn. Batteriet har under första delen av 1900-talet kompletterats med ett antal nya uppställningsplatser för artilleripjäser ovanpå vallarna tillsammans med några skyttevärn och andra försvarsanordningar.

Både Södra och Norra batteriet är övergivna och i dåligt skick på grund av bristande underhåll, vandalisering och otillåten verksamhet.

Mellersta batteriet har i stora delar kvar sin uppbyggnad från sekelskiftet 1900 med omslutande grästäckta vallar av kalkstensflis, men funktionsrummen i vallarna präglas av ombyggnaden till hotell och konferensanläggning i början av 2000-talet. Material och färgskala underordnar sig i huvudsak den ursprungliga anläggningen.

Precis utanför Norra batteriets fastighetsgräns ligger ruinen efter vad som möjligen har varit den vaktstuga som uppfördes 1902. I markerna runt batterierna finns även andra mer eller mindre synliga lämningar från tiden som militär anläggning.

Historik

De tre batterierna uppfördes 1885–1886, men bakgrunden till Fårösunds fästning började under Krimkriget trettio år tidigare. Konflikten utkämpades 1853–1856 mellan Ryssland å ena sidan och en allians av bland annat Storbritannien, Frankrike och nuvarande Turkiet å den andra. Östersjön blev en av krigets strategiska platser när västmakterna försökte hindra den ryska handeln och även gjorde militära insatser mot ryska mål utmed finska kusten. Sverige förklarade sig neutralt i konflikten och utsåg Slite som krigshamn för svenska fartyg. Befästningsarbeten påbörjades på ön Enholmen, strax utanför Slite för att försvara inloppet till hamnen. Fårösund saknade däremot vid den här tiden större försvarsanordningar, och trots neutralitetsförklaringen gjorde Sverige inte nämnvärt motstånd när Storbritannien och Frankrike ville använda platsen som replipunkt och flottbas. Ryssland protesterade förgäves och Fårösund blev under krigsåren en stundtals livlig hamn med ett stort antal krigs- och handelsfartyg från den allierade sidan.

En ny konflikt mellan Ryssland och England hotade 1885 att leda till ett krigsutbrott, och

den här gången kom starka påtryckningar från Ryssland och Tyskland att Sverige måste kunna garantera sin neutrala hållning i händelse av ett krig. Krav restes också på att Fårösund skulle befästas. Den svenska flottan beslutade då att anlägga tre kanonbatterier vid Fårösund och två mineringar i sundet mellan Gotland och Fårö. Bygget påbörjades 1885 och året efter försågs anläggningarna med utrustning, men kompletteringar pågick i flera år. I maj 1886 upphörde dock den rysk-engelska konflikten och ”Flottans batterier och minpositioner i Fårösund” gick in i fredsläge utan permanent bemanning.

Norra, Mellersta och Södra batteriet uppfördes på likartat sätt med grästäkta grusvallar och kanonplatser mot sjösidan. Bakåt mot landsidan saknades vallar, men varje anläggning omgavs av ett stängsel. I vallarna inrymdes skyddsrum och utrymmen för ammunition och annan materiel. Förrådsutrymmenas ytterväggar murades av kalksten. Förläggningar för manskapet saknades, och vid övningar och i händelse av krig anlades tältplatser i närheten. Södra och Norra batteriet utrustades med sex kanonplatser vardera och det mellersta med sju. Materielen var i huvudsak begagnad och svårhanterlig och blev snabbt föråldrad.

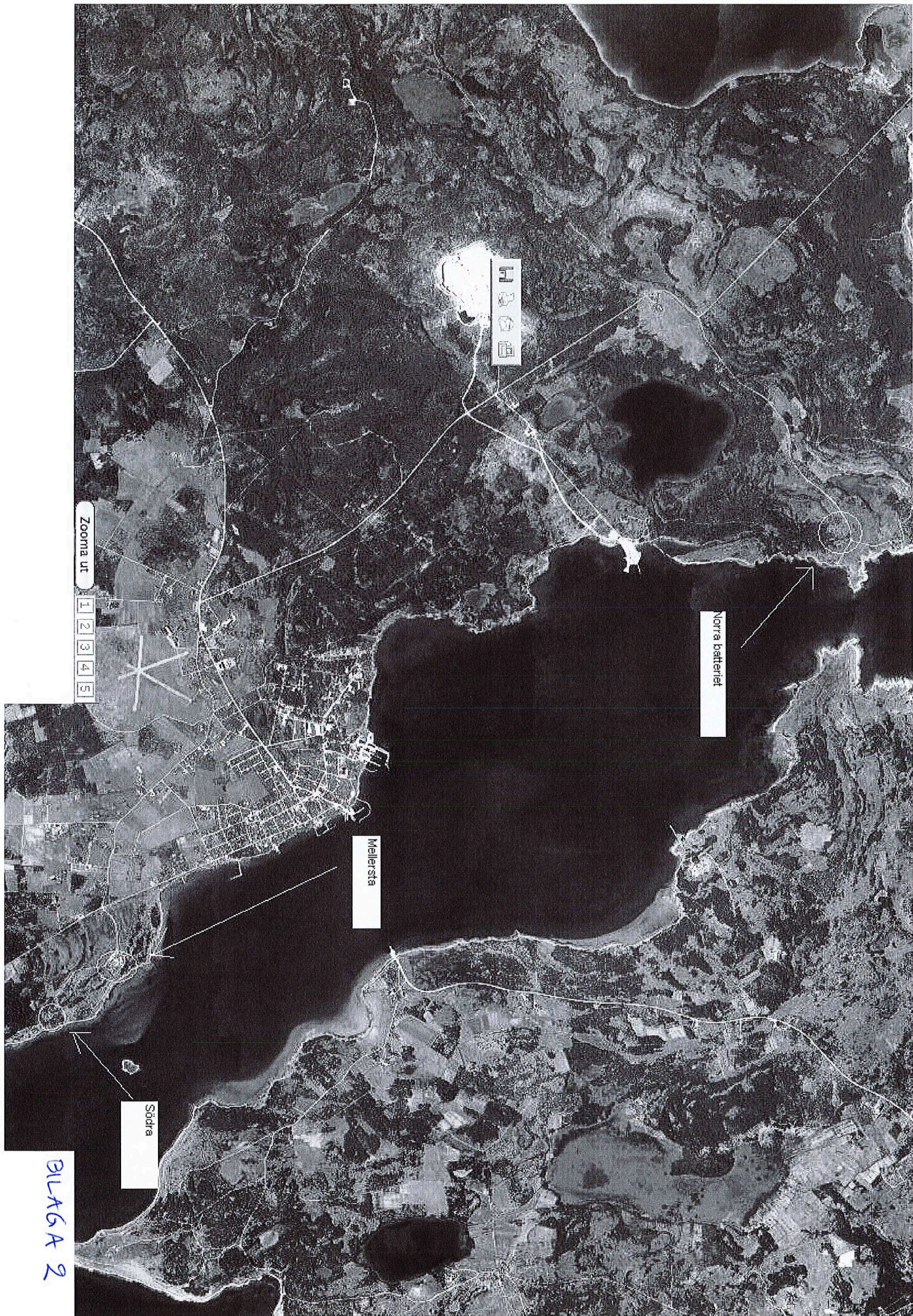
Vid sekelskiftet 1900 förstärktes och moderniserades Norra och Mellersta batteriet. De gamla kanonerna byttes ut mot mer flexibla och lättmanövrerade kulsprutor och snabbskjutande kanoner. Ett nytt system av oregelbundna vallar bildade två öppna gårdar och tillät alternativa platser för kanonerna samt skyddade förbindelser till uppställningsplatserna. Batterierna försågs även med ångdrivna strålkastare.

Vallarna byggdes mot sjösidan av kalkstensflis som hämtades runt om anläggningarna och täcktes med grästörv. I gravarna som bildades efter stentäkten rullades flera varv taggtråd ut som stormhinder mot anfallande trupper, sannolikt en av de första gångerna taggtråd användes i Sverige. Ingången genom taggtrådshindret skyddades dels av grindar, dels av vagnar med taggtråd som vid behov kunde rullas ut på en kort räls. Mot landsidan byggdes olika funktionsrum i vallarna – som rum för logement, officerare, ammunition – med yttersidor murade av kalksten och inre valv gjutna av betong.

Det södra batteriet förändrades inte vid den här tiden.

År 1902 tog det nybildade kustartilleriet över fästningen i Fårösund som nu benämndes Fårösunds kustposition. Under kommande årtionden användes Fårösunds fästning för övningar. Under första världskriget gjordes fästningen redo att tas i bruk, bland annat genom att Norra och Södra batteriet kompletterades med kulsprutor och kanoner. När kriget var över lades fästningen officiellt ner år 1919 och all materiel togs bort. Under andra världskriget förekom åter viss militär aktivitet vid fästningen.

Mellersta batteriet planerades efter första världskrigets slut för civil verksamhet och anpassades för att kunna fungera som interneringsanstalt för personer som klassades som samhällsfarliga. Anstalten kom aldrig att tas i bruk. Batteriet började byggas om för hotell- och konferensverksamhet 2004 med målsättningen att de nya tilläggen skulle vara reversibla och underordnade den ursprungliga anläggningen. Vallarnas skyddsrum har omvandlats till hotellrum som förbinds av en nybyggd utanpåliggande korridor av glas och metall. De ursprungliga vallarna med sina taggtrådshinder omger fortfarande anläggningen.

Legend bar with icons for various features.

Zooma ut 1 2 3 4 5

Norra batteriet

Mellersta

Södra

BLAGA 2

